

Tézisek

Két északfrancia eredetű pillértípus első közép-európai példái

Az *en-délit* támos pillérek (külön kőből faragott oszloptörzsekkel, amelyek a pillérmag elé állítottak) a 13. sz. elejétől jelentős számban voltak összegyűjthetők régióinkból: Kalocsa, II. székesegyház; Pilis, kerengő; Esztergom, Szent István protomártír-kápolna; Klosterneuburg, Capella Speciosa; Lilienfeld, templom és kerengő; Zwettl és Heiligenkreuz, kerengő; Ardagger, ágostonos prépostság; Somogyvár, kerengő; Tišnov, Louka u Znojma, Velehrad és prágai Ágnes-kolostor, kerengő; Klosterneuburg, kerengő; Jihlava, domonkos templom.

A kantonált pillér egy változata a pannonhalmi III. templom befejező periódusát jellemzi. A forma az Auxerre-i Saint Etienne-katedrális szentélyéből származtatható, számos példája kimutatható a katedrális kiterjedt burgundiai hatóterületén is. Így Pannonhalmán nem lehet mindent a közelmúltban bemutatott reimsi kapcsolatokkal magyarázni, Auxerre-i összefüggésekkel is számolnunk kell. A bencés főapátságnál két évvel korábban felszentelt klosterneuburgi Capella Speciosa részletképzése szintén Auxerre-i mesterekről tanúskodik. Pannonhalma ornamentikájából a korábban külön periódusként számontartott déli mellékszentély diadalívpillérének fejezetei és további néhány fejezet mutat rokonságot a Capella Speciosával. Továbbá az alsó-ausztriai palotakápolna *en-délit* támos pilléreinek közeli rokonai a dijoni Notre-Dame-ból ismertek, amely szintén az Auxerre-i szentélyépület származéka.

A kantonált pillér sankt pölteni és jáki, jellemzően romaneszk környezetben való megjelenése arról tanúskodik, hogy az elegáns franciás motívumok háttérben nem mindig álltak francia kapcsolatok és mesterek, a formaközvetítés egyéb módjaival is számolnunk kell. A jákihoz hasonló kantonált pillérek rekonstrukció-változatait a török-kori veszprémi várépítkezés anyagában másodlagosan felbukkant köelemek nyomán lehetett elkészíteni. Bizonyítható volt, hogy a szerkezet a gyulafirátóti premontrei templomból való. A pillérelemeket egyedi sablon alapján gyártották. A köelemek szabvány szerinti, külön sablon alapján történő elkészítése lehetővé tette az előregyártást és így a téli munkavégzést, a kőfaragásnak az építési szezontól, az idénymunkától való leválasztását. Vagyis Rátóton a formaátvétel egyúttal az északfrancia készítőtechnikai és műhelyszervezeti újítások átvételével is járt.

Franciák az 1220-as években Közép-Európában

A fejezetben a klosterneuburgi Capella Speciosa, a pannonhalmi III. templom befejező fázisa és az esztergomi Szent István protomártír kápolna összehasonlító vizsgálatára került sor. A klosterneuburgi kápolnát 1222-ben szentelték fel, a pannonhalmi templomot 1224-ben. A közeli egymásutánban következő építési dátumok, az északfrancia származtatás, illetve a közvetlen történelmi előzmények, nevezetesen az 1217-ben indult ötödik keresztes hadjárat, amelyen az építetők, így VI. Lipót osztrák herceg, II. András magyar király és a kíséretében Uros pannonhalmi apát is részt vett, csakúgy, mint egyes francia főurak és főpapok, köztük a reimsi székesegyház építető Aubry de Humbert érsek is, arra inspirálnak, hogy szorosabb összefüggéseket keressünk a három épület és azok származása között. Vegyük mindehhez Villard de Honnecourt vázlatkönyvének bejegyzését, amelyet az egyik első kőrácsos ablak

rajza mellé írt: „Itt áll egy a reimsi formák közül, a hajó szakaszaiból, úgy, ahogy azok két pillér között állnak. Amikor ezt rajzoltam, mert ez tetszett nekem leginkább, Magyarország földjére küldtek.” és a művészettörténelmi tény, hogy Reimsből a magyar királyságba az osztrák területeken keresztül vezet az út, így mindezekből máris szép kerek elmélet látszik kikerekedni. A vonatkozó pannonhalmi és klosterneuburgi szerkezetek és részletek összevetése után azonban egyértelművé vált, hogy a pannonhalmi templom befejező periódusát és a Capella Speciosát építő társaságnak kevés köze volt egymáshoz. A francia gótika törzsterületeiről 1220 körül több építőbrigád érkezett Közép-Európába. A Capella Speciosa esetében az 1215-ben elkezdett Auxerre-i Saint Etienne székesegyház szentélyének korai részei adják a legközelebbi megfelelést, úgy a Közép-Európában egyedülálló *mur mince* faltagolási rendszer, mind a fejezetornamentika és a részletképzés (pl. vállpárkány- és ívprofil) esetében. Egyes pannonhalmi fejezetek és a főhajó pillérformája is Auxerre-i eredetű. Mindemellett Pannonhalma gótikus templomának befejező periódusán a fő stíluskapcsolat a már korábban feltárt reimsi marad, ahol nemcsak az északi kereszthajó ablakkeretelése, hanem általában a keleti részek korai fejezetornamentikája is szép megfeleléseket ad a bencés főapátság fejezettípusaival és azok faragásmódjával.

A tišnovi nyugati portál és hatása Közép-Európában

A mennyek kapujáról nevezett tišnovi (Tischnowitz) ciszterci apácakolostor templomának nyugati bejárata a 13. századi portálépítészet és díszítőszobrászat kulcsemléke. A kapu jelentőségét csak fokozza a közép-európai plasztikára gyakorolt hatása, amelyről ez a fejezet szól. A tišnovi kolostort a cseh királyi család építtette, és az a család magánegyházának szerepét is betöltötte. A vele összefüggésbe hozható cseh és morva emlékek (Velehrad, a ciszterci apátság kerengője; Louka u Znojma premontrai kerengője; a prágai ferences és klarissza kolostor második 13. századi periódusa) ugyancsak a cseh királyi család és közvetlen környezetének művészeti produktumai. Uralkodói körben keletkeztek a rokon alsó-ausztriai emlékek is. Itt ezek közül részletesebben II. Frigyes osztrák herceg heiligenkreuzi tumbája került szóba, amelyet a Csehországba házasodott Babenberg örökösök rendelhettek. A tišnovi bejárat jellegzetes sárkányfigurás és növényi ornamentikája széles körben elterjedt az 1230-50-es évek Magyarországon is. Királyi megbízatású épületek (Óbuda, királyi várpalota; Veszprém, Gizella-kápolna; az 1242 utáni budai építkezések jó része; Pozsega) mellett az udvari elit is ebben a stílusban dolgoztatott (Zsámbék, Türje, Gyulafirátót nemzeti monostorai). A fenti emlékek tanúsága szerint a három szomszédos közép-európai udvar művészete szoros kapcsolatokat mutat a 13. század második negyedében. A stílusrokonság háttérében a megbízók közötti dinasztikus és egyéb kapcsolatok állhatnak.

Három drávántúli emlék: Pozsega, Csázma, Medve

A 13. század közepén épült pozsegai ferences templom a besztercei minorita templommal együtt az egyik első sokszöges szentélyzáródású koldulórendi templom Magyarországon. A sokszöges szentélyzáródás legkorábbi közép-európai koldulórendi példája a prágai Szent Ferenc-templom 1238-1245 közé keltezhető szentélye. Ezt követi, nagyjából a két magyar emlékekkel párhuzamosan a morvaországi Jihlava (Iglau) Szent Kereszt domonkos temploma a háromszakaszos szentélyével, illetve a karintiai Friesach Szent Miklósna ajánlott domonkos templomában a korai fázishoz tartozó sokszöges mellékkápolnapár.

A pozsegi szentély fejezetei és zárókövei a IV. Béla király korát az 1250-es évekig jellemző udvari stílus hatását mutatják. Így összefüggések mutathatók ki a budai Nagyboldogasszony-templom és Türje első periódusa, Gyulafirátót, a veszprémi Gizella-kápolna faragványaiával. Másrészt a faragványok kisebb része a krainai Kostanjevica (Landstrass) ciszterci templomából származtatható, és a szintén onnan levezethető délstájerországi Studenice (Studenitz, ma mindkettő Szlovéniában) domonkos apácateplomának nyugati karzatával is rokon. Mivel az említett, IV. Béla-kori udvari stílus (és Kostanjevica is) közép-európai összefüggésrendszerbe illeszkedik, és szoros kapcsolatban áll a kortárs Přemyslidák és Babenbergekek építkezéseivel - elsősorban az ezen uralkodói családok által dotált kolostorépítéssel -, a pozsegi motívumok előképeit a cseh-morva (Tišnov, a prágai Ágnes kolostor második periódusa, a velehradi ciszterci és a brünni domonkos kerengő fejezetei) és alsóausztriai emlékeken (Bécs, Michaelerkirche, a lilienfeldi kerengő, Heiligenkreuz kolostora) is kimutathatjuk.

A középkori Csázmán Hahót nembéli (II.) István zágrábi püspök 1232-ben társaskáptalant alapított és a domonkosokat is letelepítette. Az újkori történeti adatok és körülmények egyértelműen arra vallanak, hogy a városka ma álló plébániatemploma a középkori domonkos templommal azonos. Az épület elrendezése azonban szokatlan a koldulórendi építészetben, különösen a nyugati toronypár miatt. A csázmái templom egy periódusban épült. A profilok és egyéb részletformák, illetve a falszövetek vizsgálata egyértelműen kizárja a horvát szakirodalom által a szokatlan alaprajzi formából kiindulva feltételezett több építési fázis lehetőségét. A csázmái nyílásformák a gótikus ablaktagolásnak a valódi mérmű megjelenése előtti fázisát mutatják, annak az ismert magyarországi anyagban szokatlanul széles repertoárjával: kapcsolt ablakcsoportok, karéjos körablakok és lemezes mérműves rózsablakok szerepeltetésével. Hasonló ablakkonstrukciókkal a kerci stílus kör épületein (Kerc, Brassó, Szent Bertalan-templom, Keresztényfalva, Prázsmár) találkozhatunk. A templom nyugati és keleti végfalán lévő, kölemezes rózsablakok közép-európai viszonylatban is óriásnak mondhatók.

A Zágráb fölötti Medve várát Türje nembéli Fülöp zágrábi püspök építtette a 13. század közepén. Várkápolnája nyolcszöges alaprajzú, boltozott tér. A középkori Magyarország területéről még négy ilyen ismerünk, ezek: a veszprémi Szent György-kápolna, a soproni Szent Jakab-kápolna, a zselicszentjakabi, ismeretlen titulusú kápolna és a podolini Szent Anna-kápolna. Érdemes itt egy ötödiket, a nyírbátorit is megemlíteni, bár az alaprajza bizonytalan. Az öt másikat különböző céllal építették, az alaprajzi szisztéma tehát rugalmasan alkalmazható volt az igen különböző igények szolgálatára. Épületeink ezen kívül azt is példázzák, hogy milyen változatosan lehet kialakítani egy ilyen, viszonylag egyszerű épülettípust is. Úgy tűnik, hogy a nyolcszöges kápolnatípus Magyarországon kívül nem ismert a 13. századi Közép-Európában.

A fenti három emlék vizsgálata nyomán következtetéseket vonhatunk le a magyar kutatás által eddig méltatlanul elhanyagolt drávántúli építészet 13. századi jellegéről. Kitűnt egyrészt, hogy a terület emlékei világos kapcsolatokat mutatnak az ország más részeivel, és szerves részét képezik a középkori magyar királyság építészetének. Másrészt nem sikerült a térség emlékéanyagát összefűző közös, regionális jellemzőket felmutatni. Világossá vált, hogy a 13. században regionális művészetről a Drávántúl esetében éppúgy nem beszélhetünk, mint a Dél-Alföld, vagy a Dunántúl esetében sem. Valójában furcsa is lenne másként, hiszen a királyság egységes irányítás alatt működött, és a Drávántúl világi és egyházi irányítása ugyanannak az elitnek a kezében összpontosult, amely az országot is vezette.